

Matviienko O.

Doctor of Pedagogical sciences, professor
Dragomanov National Pedagogical University (Ukraine, Kyiv)

SOCIAL AND EDUCATIONAL CAUSES OF DEFORMATION IN THE MORAL DEVELOPMENT OF CHILDREN OF PRIMARY SCHOOL AGE

Матвієнко О.В.

доктор педагогічних наук, професор
НПУ імені М.П. Драгоманова (Україна, Київ)

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ПРИЧИНИ ДЕФОРМАЦІЇ В МОРАЛЬНОМУ РОЗВИТКУ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

In this article we try to consider joining a child of primary school age in the macrocosm of moral relations adulthood as through "magnifying glass". "Visual" determinants of both positive and negative moral development. We seems more fruitful to draw attention to flaws in the moral growth of children from major social institutions.

Key words: *children of primary school age, moral deformation behavior, social and educational conditions of macro and micro factors.*

У статті ми намагаємося розглянути питання входження дитини молодшого шкільного віку в макрокосм моральних відносин дорослого життя ніби крізь «збільшувальне скло». «візуальні» детермінанти як позитивного, так і негативного морального розвитку. Нам уявляється більш плідним звернути увагу на прорахунки в моральному зростанні дітей з боку основних соціальних інститутів.

Ключові слова: *діти молодшого шкільного віку, моральна деформація поведінки, соціально-педагогічні умови, макро та мікро фактори.*

Соціально-педагогічні причини моральної деформації та поведінки, що відхиляється, в сучасній літературі подано достатньо повно. Розглянуто питання про первинні та вторинні причини цих явищ. Розроблена теоретична модель системи загальних причинно-наслідкових зв'язків явищ поведінки, що відхиляється. Виокремлено категорії «причини» та «умовно» стосовно даного явища. Виділено три групи причин: соціальні, педагогічні та біологічні. Помічено, що вплив одних і тих факторів з різних умов настільки різний, що знайти особливе поєднання їх не уявляється можливим. Такі висновки дослідників поведінки, що відхиляється, свідчать про те, що питання про причини відхилень в поведінці школярів не нове і зроблено в цій галузі немало.

Причини суб'єктивного негативізму, приміром, можна уявити як безперервність ланцюгів припинення в їх безпосередньому всебічному зв'язку з соціальними, психологічними та фізіологічними факторами. І саме тому слід розглядати причинно-наслідкові зв'язки в цій сфері як широку систему обставин, що різною мірою спосередкування беруть участь у процесі формування опору впливові педагога. До числа таких обставин ми відносимо як медико-педагогічні помилки, що допущено на ранніх етапах розвитку дитини, так і ті, що стали безпосереднім чи опосередкованим збудником асоціальних проявів в більш пізньому віці.

Другим колом конкретизації причин явища, що розглядається, є група соціальних факторів: сім'я, школа, громадськість. Розуміючи спричиненість суб'єктивного негативізму як комплекс факторів, як динамічний ланцюг причин соціально-педагогічного характеру, ми відмовилися від вибіркового вивчення окремих ланок, окремих причин несприйнятливості адже вилучення однієї ланки в причинному зв'язку, коли явище соціалізації вже почалося, не справило б суттєвого вливу на сам процес. З другого боку, зокрема причина, вирвана з ланцюга, задовільно вивченою бути не може, коли причина настільки широка, що її можна віднести до умов, то й у цьому випадку вона має вивчатися всебічно, тобто системно, у зв'язках з іншими чинниками.

Вочевидь, що педагогічні умови, як і причини моральної деформації, не можна розглядати абстраговано від форм суспільного виховання, де вони саме й проявляються. От чому не можна обмежити нашу конкретизацію загальних причин девіантної поведінки цим другим колом, тобто трьома факторами – школою, сім'єю та громадськістю.

Тому третім колом конкретизації причин несприйняття учнем педагогічних впливів ми окреслюємо групу психологічних факторів, що власне складають особистісну основу психологічного механізму несприйнятливості.

Отже, вищеподаним шляхом був конкретизований ланцюг причин деформації в моральному розвитку, що є з нашого погляду, специфічною структурною одиницею в системі причинних зв'язків поведінки, що відхиляється. Нижче розглянуто ці причини, об'єднані в дві провідні групи: соціальні та психолого-педагогічні. Розгляд здійснено методом аспектного контент-аналізу матеріалів емпіричного (педагогічна соціологія) дослідження, а також співставленням даних нашого аналізу з даними інших дослідників стосовно цієї чи суміжної проблематики.

Аналіз наукової літератури, публікацій в педагогічній пресі, методичної літератури з даного питання, документації дитячих інспекцій, особових справ вихованців виправних, пенітенціарних закладів, шкіл-інтернатів та загальноосвітніх шкіл, а також результатів широких обстеження сімей обраного для цього контингенту дітей, переконують нас у тому, що нині ми можемо говорити про наявність нових, специфічних умов, які можуть виступити деремінантами процесу прийняття моральності школярами. Виникли «ножиці» між раннім статевим дозріванням, психічним розвитком і пізнім настанням соціальної зрілості.

З усіх названих педагогами причин найбільша частка в молодших школярів припадає на бездоглядність та групу психологічних факторів. Наведені причини моральної деформації поведінки учнів, звичайно, не можуть претендувати на вичерпність. Втім, вони містять в собі найбільш значимі з факторів, що нас цікавлять. Кожен із них дійсно сприяє моральній деформації. Одні – більшою, інші – меншою мірою.

Відповідно до вказаного нами вище переліку в процесі подальшого емпіричного дослідження нами було відзначено вірогідні причини вчинків дітей. З причин, що спостерігаються, головним чином, у сімейному вихованні, найбільш характерними виявилися негативний вплив оточення одноліток (68%), засобів масової комунікації (98%), педагогічні помилки (35%), недостатність спілкування з батьками (89%).

Найменш характерною причиною відхилень від моральних норм і несприйняття впливів педагогів виявилось, як не дивно, порушення структури сім'ї (20%). Таким чином, не всі обставини виконують роль причин явища, що нас цікавить. Більш за те, деякі з них за певних обставин міняються місцями і виступають то в ролі причини, то в ролі відповідного фактора. Всі ж обставини, що також не стали безпосередньо спонукою асоціального розвитку дитини, а лише створювали сприятливе тло для цього процесу (фактори), ми віднесли до умов. В кожному конкретному випадку окремі умови можуть бути наявні, а можуть бути й відсутні. Щодо причин, то вони являють собою умови, що стали за певної ситуації збуджувальною силою негативного розвитку. Проте для соціально-педагогічних явищ, як і для багатьох інших, характерна відсутність одиничних причин. Вони мають збірний характер: містять в собі цілий ряд обставин, що володіють збуджувальною силою. В кожному ж конкретному випадку їх сполучення індивідуалізовано.

Для практики виховання важливо виявляти як умови моральної збоченості, так і її причини, адже умова – це потенційна причина. Доти, поки дитина не виявляє ознак моральної патології, педагог може віднести наявні негативні обставини до умов. Коли такі ознаки з'являються, умови стають причинами. Робота в цей час має бути спрямована на нейтралізацію впливу цього комплексу обставин та викорінення набутих негативних рис, що виникли як результат дії комплексу причин. Дія педагогів, що спрямована на усунення умов виникнення негативних тенденцій у моральному розвитку дітей – це профілактична діяльність. За словами І. Кона, щоб координувати зусилля, необхідно чітко уявляти собі можливості кожного з механізмів впливу. Більш за те, розглядаючи розвиток дитини в конкретних умовах з урахуванням усіх об'єктивних факторів, що впливають на цей процес, педагог отримує можливість якнайповніше та всебічніше вивчити причини моральної деформації дитини.

Проведене дослідження дало зробити деякі висновки.

1. Проблема становлення моральних стосунків у сім'ї усвідомлюється нині як одна з найбільш актуальних у попередженні моральної деформації при формуванні особистості дитини. І це цілком природно. Історія моральності свідчить про те, що на перехідних етапах розвитку цивілізованих суспільств люди шукають прихистку в т.зв. загальнолюдських (тобто, більш-менш стабільних на історичному тлі) цінностях. Вони в умовах, близьких до екстремальних, сприймаються як людськими спільнотами, так і окремими особами в якості неперехідних, «вічних», тим самим відіграючи роль певних «екологічних ніш» для збереження групової чи індивідуальної цільності, тобто морального здоров'я. Серед них сім'я – історично традиційна екологічна ніша в часи економічних і політичних криз.

2. Достатньо закономірною є зважена оцінка позашкільного та позасімейного середовищ. Хоча й існує спокуса емоційно-негативного перебільшення в їх оцінці, але до честі обстеження контингенту слід зазначити, що реципієнти не поспішали «звалити» все на вулицю, телебачення, поганих друзів, тощо. Це новий штрих у сприйнятті факторів морального становлення особистості дитини порівняно із таким сприйняттям 5-7 років тому.

3. Розбіжності в оцінці ролі школи й сім'ї для морального дозрівання дітей серед різних груп опитуваних свідчать, що пропонувані існуючою соціально-виховною системою форми їх зв'язку здебільшого застаріли. Необхідний активний пошук нових відповідно до суспільно-історичних умов, що складаються.

Викладені вище закономірності можна тлумачити як зростання соціального фактору в формуванні особистості сучасного школяра. Вплив цього фактору на формування особистості уявляється дуже потужним, і він може, навіть переформувати біологічний фактор. Дія цього механізму відбувається в складному процесі взаємодії особистості з соціальним середовищем. Довга дія несприятливих

соціальних факторів може викликати т.зв. реактивний стан особистості, в основі якого лежить зрив нервової діяльності. Це в свою чергу може призвести до більших змін у всьому організмі людини (змінюється сила, врівноваженість, рухливість нервових процесів збудження й гальмування, які визначають тип нервової діяльності, змінюються взаємовідношення у взаємодії кори й підкірки). Поступово може навіть змінитися тип вищої нервової діяльності, природні особливості якої великою мірою є фізіологічними джерелами формування способу поведінки.

Як бачимо, під соціальними факторами слід розуміти те соціальне оточення, ті умови життя, в котрих відбувається розвиток людини (дитини), формування способу її поведінки. При цьому необхідно пам'ятати, що процес соціалізації відбувається під впливом оточення в широкому розумінні або макросередовища (весь комплекс соціальних, економічних і культурних умов життя даного суспільства) і під впливом найближчого оточення, в якому безпосередньо відбувається процес формування особистості (сім'я, учнівська група, вулична компанія) або мікросередовища. Специфіка соціалізації молодшого школяра полягає в тому, що вона переважно відбувається опосередковано, тобто крізь сприйняття й оцінки людей, які його безпосередньо оточують. Саме під впливом цього соціального оточення, а не всього соціуму формуються, перш за все, погляди й переконання молодшого школяра, його ставлення до оточуючої дійсності. Безпосереднє соціальне оточення (мікросередовище) є ніби проміжною ланкою між дитиною й суспільством. Крізь мікросередовище, його особливості молодший школяр своєрідно й специфічно опановує макросередовище.

Слід зазначити, що мікросередовище може посилити чи послабити вплив макросередовища, що дуже важливо в аспекті нашої проблеми. Позитивне мікросередовище деякою мірою може нейтралізувати для дитини (та й для дорослої людини) негативні впливи макросередовища, коли вони наявні.

З другого боку, макросередовище володіє своїми, специфічними можливостями посилення чи послаблення негативного впливу мікросередовища. В цьому плані на особливу увагу заслуговують фактори сімейного середовища. Дитина часто приймає свою сім'ю за модель суспільства в цілому. Як твердить відомий кримінолог Г. Міньківський, це той мікроколектив, в якому дитина набуває свій перший досвід людських контактів, де, спостерігаючи за близькими, засвоює норми та правила поведінки, якими вони користуються. І, в силу відсутності життєвого досвіду, робить висновок, що все, що відбувається в сім'ї, в цілому повторяється в суспільстві.

Розглянута суперечність цілісного процесу формування моральності в сучасній ситуації має певні неоднозначні прояви:

- чітка спрямованість виховного процесу не позбавляє його появи педагогічно занедбаних дітей;
- труднощі у вихованні дитячого колективу значною мірою пов'язані з індивідуальними відмінностями в сприйнятті дітьми педагогічних впливів (тип ВВД, стиль життя сім'ї, рівень вихованості);
- зумовленість виховного процесу як врахованими, так і неврахованими детермінантами;
- невивченість перебігу суто виховних і корекційних аспектів виховного процесу.

Особливістю сучасного виховного процесу в початковій школі стає корекція його як першооснова нормалізації моральних і психічних відношень молодшого школяра, що може на ранніх стадіях слугувати засобом профілактики та подолання відхилень у моральній поведінці. Втім, це міркування носить переважно результативний характер. Для виявлення конкретних механізмів співвідношення виховних і корекційних впливів з метою ранньої профілактики моральних відхилень необхідна розробка відповідних діагностичних методик.

Література:

1. Бех І.Д. Виховання особистості сходження до духовності: наук. вид. / І.Д. Бех.– К.: Либідь, 2006.–272 с.
2. Білозерська С.І. Психологічні умови розвитку моральної свідомості молодшого школяра: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / С.І. Білозерська. – Івано-Франківськ, 2004. – 20 с.
3. Матвієнко О.В. Основи виховання моралі у молодших школярів: монографія. – К. : «Стилос», 1999. – 233 с.
4. Мудрик В.І. Цінності виховання у сучасних зарубіжних дослідженнях / В.І. Мудрик // Теоретико- методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць Ін-ту проблем виховання НАПН України. – Кіровоград: Імекс-ЛТД. – 2013. – Вип. 17. Кн.2. – С. 15– 19.